

olyan morálrendszer fejlődött ki, a melynek tartalma igen nagy és fontos részében homlokegyenest ellentétben van a keresztyénséggel s ezzel természetesen a valódi emberi erkölcsiséggel. Mindkét tétel pedig kitörölhetetlen sírirta az „isteni“ pápaságnak. A ki olvasni tud a történelemben s azt tanulmányozni akarja, arra nézve az „isteni“ pápaság egy rettenetes igazságtalanság.

Azért mondhattuk Schiller találó szavával jelen ismertetésünk elején, hogy *a pápaság története annak világitélete!* Nem csak az egyháztörténetből, de Hoensbroech gróf művéből is csak azt tudjuk kiolvasni. Azért hát „sursum corda“ s fel a küzdelemre!

Sz. M.

Zöckler O.: Geschichte der Apologie des Christentums. Nebst einem Verzeichnis der literarischen Veröffentlichungen des heimgegangenen Verfassers. Gütersloh (Bertelsmann C.) 1907. 747. lap. Ára kötve 12 márka.

A boldog emlékezetű és nagyhírű greifswaldi theol. tanárnak († 1906. febr. 9-ikén) majd minden nagyobb művét ismertettük a Prot. Szemle hasábjain. Legutóbb „A XIX-ik század ker. apologétikája“ cz. művét méltattuk. E műve is hézagpótló a legújabb német prot. theol. irodalomban. Az apologétika történetének, mint alapnak megvetésével magának a „rendszernek“ fölépítését akarta a szerző előkészíteni, a melyet kézírataiból Jordan és Schlapp nevű tanítványai fognak később közrebocsátani. De lássuk a testes kötet tartalmát közelebbről.

A bevezetésben mindenekelőtt a ker. apologétikát „a keresztyénség tudományos beigazolásának“ definiálja, mely úgy a nyílt hitetlenséggel, mint a lágymeleg közönyösséggel szemben nemcsak történeti, hanem aktuális érdeket is képvisel. Igaz, hogy a keresztyénség első sorban a hitnek s az abból folyó életnek a vallása, de azért gazdag tartalma a tapasztalat által megállapítható tudományos bizonyítás által is beigazolható. Sőt maga a tudomány a szellemi életnek az a tere, mely a hit és a hitetlenség közötti összeütközést, Goethe szerint a világtörténet ez egyetlen és legmélyebb problémáját, valójában földeríteni van hivatva.

A következőkben az apologétika nevével és fogalom-meghatározásával, az apologia és az apologetika egymáshoz való viszonyával, a ker. apologétika tanfogalmával és alakjaival s végül annak különböző korszakaival s azok rövid méltatásával foglalkozik a nagynevű tudós szerző. Az apologétikát encyklopaediailag egészen helyesen rendszeres theol. tudománynak mondja, mely azonban a gyakorlati theol. szakcsoportokat is lényegesen befolyásolni van hivatva, a melynek tere a ker. hittan terjedelmével függ össze szervesen.

A ker. apologétika irodalmát a következő 5 korszakra osztja:

1. a ker. apologia hellénellenes korszaka, a mely kortörténetileg a római császársággal esik össze Justinian koráig, illetőleg az ú. n. öskeresztyén ókath. korszakkal a VI. század végéig; 2. a zsidó- és mohamedánellenes apologétika, mely összeesik a ker. középkorral s fejlődésének tetőpontját a nyugati scholastikában érte el; 3. a humanistaellenes apologétika, mely lényegesen a tudományos és a vallási újjászületést eszközlő renaissance és a reformatio által van befolyásolva; 4. a deistaellenes apologétika, mely kortörténetileg véve körülbelül az ú. n. bölcséleti eszmeáramlattal esik össze s a melynek felvilágosodási törekvései részint latitudináris, részint pedig mystikus-eklektikus irányban befolyásolják az akkor ker. apologétikai problémákat, s végül 5. a ker. apologétika ú. n. naturalistaellenes korszaka, mely lényegesen a XIX. század irodalmát öleli föl s napjainkig terjed. Erre az öt korszakra osztja fel már Sack is, egy régebbi theologiai író, a ker. apologétikát 1841-ben kiadott művében.

Az első korszak apologétikájának főtárgya „a kereszt barátainak és ellenségeinek küzdelme“, a hol főleg a kereszt védelme volt a földolog az intellektuális kulturájával kérkedő büszke görög eszmevilággal és annak főbb képviselőivel szemben. E korszakban a ker. apologétika útja a véres martyrium útja, a melyben a ker. igazságoknak „nem az emberi bölcsesség észszerű okoskodásaival“, hanem „az Isten szellemének erejével“ való megvédelmezéséről volt szó. A ker. egyháztörténetből is ismerjük e korszak főbb apologétáit, kik úgy a niceai zsinat előtti, mint utáni korban hatalmasan védtek Hellast Rómával és a zsidósággal szemben, azok szellemi fegyvereinek és ellenvetéseinek bőséges felhasználásával a kereszt üdvözítő igazságait. A dogma későbbi uralmi kifejlődése ártott a ker. apologia szent ügyének. Azért azonban egy alex. Kelemen vagy Origenes és a későbbi időben egy Chrysostomus, vagy a nyugaton Augustinus hitben és szellemi erőben egyaránt hatalmas apologiái örökké fénylő evang. bizonyosságai a keresztyénség történetének, a melyről méltán mondotta a nagy jénai egyháztörténetíró: Hase Károly, hogy az a történet, mint a szentlélek története az emberiségben, „a keresztyénség legdicsőbb és legfényesebb apologiája“.

A középkori, zsidó- és mohamedánellenes apologétika (600—1453) az egyház világoralmi tekintélyének befolyása alatt állott, és pedig úgy a keleten, mint a nyugaton az egyházi tanrendszer s a pápás hierarchia csalatkozhatlan tantekintélye előtti feltétlen meghajolás volt az ő legfőbb célja és feladata. E világoralmi pápás keresztyénség idejében a román és a germán népszellem befolyása alatt az egyházi dogmatika s a keresztyén hit apologiája teljesen azonosított. Ez a törekvés jellemzi a nagynevű scholastikusok közül egy Abálard vagy Aquinói Tamás apologétikáját épp úgy a

zeidőséggel, mint damaskusi Jánosnak, a kelet nagy theologusának védekezéseit a korabeli izlammal szemben. Hierarchia és dogmatismus lépett itt az apologiákban a ker. hit és élet helyére a keresztyén hitrendszer összes ágaiban.

A ker. apologétika 3-ik korszaka (1453—1650) a reformáció korának humanista-ellenes apologiáit foglalja magában. Nevezetes korszak ez a tudomány és a keresztyénség megújodása szempontjából egyaránt. Az antik szellemi felfogás terjedésével valóságos „paganismus redivivus“ lép föl magában a keresztyénségben, a melyben a keresztyénség teljes elvilágiasodása egy VI. Sándor, II. Gyula és X. Leó pápa nevéhez és uralmához fűződik. Pogánybölcséleti világfelfogást képviselő névleges keresztyén támadókkal szemben találta magát a ker. apologétika, a melynek saját táborában föllépett hatalmas ellenfelével szemben hatalmas ellentálló erőkre volt szüksége. Egyrészt egy ker. platonizáló irány (Cusa, Pico, Campanella, Vives), másrészt a reformátorok dicső gárdája (Luther, Melanchthon, Kálvin és Zwingli) vette föl a harcot a modern humanista pogánysággal a positiv evang. keresztyénség megvédése érdekében. Itt remekül rajzolja meg legmélyebb vallási indokaiban és kor- és egyháztörténeti feltételeivel a reformátorok hatalmas küzdelmeit Róma paganismusával és judaismusával szemben, mígnem a beállott orthodoxia újonnan fölélesztett scholasztikája és merev dogmatismusa megállította az apologétika szempontjából is a természetes fejlődést.

A 4-ik korszakban (1650—1800) a ker. apologétika szemben találja magát a modern bölcsélettel. A felvilágosodás és a deismus a kor jelszava vallásban és szellemi felfogásban egyaránt, mely szárazon észszerű kultúrára törekedett az egész vonalon. Még Kant kritikailag megtisztított rationalista és deista keresztyénsége a maga hármasságát hitrendszerével is soványnak mondható. Az orthodoxia zárkózottsága nem sokat használt a ker. apologétikának s Róma egyháza sem kerülhette el a rationalismus posványos vizeit Német-, Francia- és Spanyolországban egyaránt. Akkor villámcsapásként lép föl a francia forradalom világtörténeti mozgalma s új szempontokat és irányelveket kölcsönöz a ker. apologétikának. S ez természetesen átvezet bennünket a XIX. század ker. apologétikájának és pedig Darwin előtti és utáni korszakának ismertetésére, mely szerzőnk művének terjedelmileg is (464—739. l.) leggazdagabb és legtanulságosabb fejezete.

A Darwin előtti korszakban remek vonásokkal rajzolja meg a véres francia forradalom után egy Chateaubriand az ultramontanizmus és a reakció, az angol (Newmann, Manning) s a német katholicismus (Sailer, Baader, Günther, Klee, Drey, Staudenmeier), a Schleiermacher által befolyásolt közvetítő theologia s végül Svájc-

ban Vinet, Malan, Gaussen, Franciaországban Guizot és Mourd, Hollandiában van Osterzee és Anglia és Skócia (Trenck, Chalmers stb.) apologétikáját. Különösen találóan ismerteti a Schleiermacher-féle érzelmi theológiát képviselő Neander és Tholuck apologétikai törekvéseit s hangoztatja, hogy a német prot. theologia e legnagyobb reformátora az apologétikát is újabb, mélyebb evang. útra terelte. Általában e század apologétikáját a pantheista- és materialistaellenes törekvés jellemzi a keresztyénség tudományos beigazolásában és megvédelmezésében.

Végül a XIX. század második korszakát „Darwin utáni korszaknak“ jelzi a szerző az apologétikában. Itt behatóan ismerteti az angol és amerikai (Darwin, Spencer, Drummond, Dawson), a német evang. (Schultz, Kaftan, Harnack), a positiv evangeliumi (Luthardt, Zetzschwitz, Delitzsch, Steinmeyer, Ebrard, Christlieb, Kübel, Crenner, Lemme s speculativabb irányban (Dorner, Frank, Kähler, Seeberg), a francia (Pressensé, Sabatier, Ménégos), a francia és német svájci (Secretan, Hilty, Godet), a hollandi állam- és szabadegyházi (Kuyper, Barvinck, Lamers) s az utóbbi időből a kath. apologétikát vatikáni pápás, reform. és ókatholikus s mérsékeltbb álláspontján. Nagyobb német apologétikai rendszereket alkotott Hettinger, Stöckl, Gutberlet, s napjainkban Weiss, Schanz és Schell, a tragikus nagy-hírű wüzburgi tanár, a kinek nevéhez és műveihez a legújabb Index- és Syllabusmozgalom fűződik a pápás egyházban. Szerzőnk szerint is a legújabb csalatkozhatlan pápás tantekintély alá helyezett római kath. theologia az apologétika tekintetében is fejlődésre képtelen „corpus mortuumnak“ bizonyult, a melynek minden ízében tudományellenes álláspontján a dogma korrigálja a bibliát s az egyházi tanfejlődést a theol. tudomány összes ágaiban.

Az apologétika kifejlődéséről szóló rajzát a következő találó megjegyzésekkel zárja a szerző: Egyrészt láthatjuk körülbelül a francia forradalom óta oly ellenséges iránynak a föllépését, mely a német Strausshoz hasonlóan egyenesen a keresztyénségnek gyökerében és alapjaiban való megsemmisítését czélozza, másrészt azonban a hitvédelem oly erőinek és eszközeinek a föllépését is, a melyek a győzelem biztos reményében alakilag és tárgyilag egyaránt messze felülmulják az előző korszakok apologétikai törekvéseit. Az ellenségek által okozott kár maig is igen jelentékeny, mivel azok romboló műve még mindig fejlődőben levőnek vehető. A Krisztus szent ügyéért folytatandó küzdelem tehát ma sem szünetelhet, mely küzdelemnek azonban máris nagyon jelentékeny eredményei vannak a ker. igazság rendszeres megvédelmezésében. E positiv evang. credmények rendszerezése az Apologétika II-ik, ú. n. rendszeres részének fogja képezni megoldandó feladatát, mely máris kiadásra vár szerzőnek hátrahagyott iratai között.

Zöckler művének különös értéket kölcsönöz a fölhasznált rengeteg irodalom teljes megbízhatósága, pozitív evang. álláspontja, szabatos tudományos fejtegetése s a testes mű végén található gondos név- és tárgymutató. Kegyeletes dolog volt a kiadóktól Jordan gondos összeállításában Zöckler öt évtizedre kiterjedő irodalmi munkásságának a felsorolása, mely a theol. tudomány legkülönbözőbb ágait felölelve, 1856-tal kezdődik s 1906-ig terjed. Szerzőnk egyike a legszorgalmasabb német theol. írónak, kinek theol. tankönyve, alapos írásmagyarázatai, a kath. táborban is elismert kiváló egyháztörténeti dolgozatai s a Herzog-féle Realencyklopädiában közzétett nagytudományú cikkei a legújabb német prot. theol. irodalomnak valóságos gyöngyei. Mohó kíváncsisággal várjuk rendszeres apologetikájának mielőbbi megjelenését.

Sz. M.